

Licht

een filosofisch project voor kleuters

verantwoording

Dit project is een voorlopig antwoord op een vraag. Op welke vraag, er zijn zoveel vragen. Eerst was er de vraag: kunnen kleuters filosoferen? Of moet je die vraag anders stellen: kun je met kleuters filosoferen?

Kinderfilosofen houden zich er al jaren mee bezig. Filosoferen met kleuters kent warme, haast hartstochtelijke pleitbezorgers. Zij zeggen dat er eigenlijk geen betere filosofen zijn dan kleuters. Kleuters staan vol vragen in de wereld, voor hen is nog niets vanzelfsprekend, verwondering is hun natuur. Sceptici zijn er ook: het denken van kleuters is nog onvoldoende ontwikkeld, een redenering kunnen kleuters niet opzetten. Sommigen noemen filosoferen met kleuters fantasoferen.

Daartussen staan de kleuterleid(st)ers en anderen die wel eens een gesprek met kleuters zijn aangegaan: die heten ervaringsdeskundigen. Allemaal weten ze dat kleuters zich veel vragen stellen, heel veel vragen. Die vragen komen op in de bouwhoek, aan tafel terwijl ze aan het tekenen zijn, op de rand van de zandbak. In de dagelijkse praktijk in de kleutergroep doen zich talloze momenten voor, die aanleiding kunnen zijn voor een filosofisch getint gesprek. Hoe doe je dat? Hoe reageer je op de vragen van kinderen?

Wat de ervaringsdeskundigen ook weten is dat een filosofisch kringgesprek in een kleutergroep moeilijk is. De vragen van kinderen laten zich kennelijk niet plannen op het voor het gesprek ingeroosterde tijdstip.

Ik weet: er zijn veel prachtige verslagen van kleuterleid(st)ers van kringgesprekken. Ze hebben een verhaal uit 'Klein maar dapper' gebruikt of een prentenboek. Dat is verheugend, alleen die kleuterleid(st)ers hebben hun 'geheim' nog niet onthuld, ik heb het in ieder geval nog niet ontdekt. Hoe komt het dat die gesprekken slagen?

Veel talrijker zijn de verslagen van groepsleiders, waaruit

teleurstelling spreekt. De kinderen blijven hangen in het vertellen van ervaringen, een dialoog is nauwelijks mogelijk, ...

Al enige jaren geleden hebben Han Wossink (SBD Midden-Holland) en ik zijn idee 'Filosoferen op de rand van de zandbak' proberen uit te werken. Het idee is net zo eenvoudig als krachtig. Kleuters stellen vragen op het moment dat ze ergens mee bezig zijn, 'op de rand van de zandbak'. Als je nu activiteiten met een filosofische lading bedenkt, die gewoon met kinderen gaat doen, en ervoor zorgt dat je goed voorbereid bent: weet hoe je op vragen kunt reageren, hoe je kunt doorvragen en zie daar! We hebben verschillende thema's uitgewerkt en uitprobeerde: zand, kokers, schaduwen, spiegels. Voorzover we weten is niemand ermee aan de slag gegaan. Waarom niet?

Ik heb hier al heel wat vragen gesteld. Of het allemaal ook jouw vragen zijn weet ik niet. Mij houden ze al een tijd bezig. En er zijn er meer: waarom zou je eigenlijk met kleuters filosoferen? wanneer zeg je: dit is een filosofisch gesprek! Of je jezelf die vragen wilt stellen, laat ik graag aan jou over. Misschien vind je het te ver gaan: kunnen we niet gewoon aan de slag?

Dat lijkt me een goed idee. Alleen de uitgangspunten van het project nog even. Het belangrijkste is de verbinding tussen ervaring en reflectie, de kinderen doen iets en daarna denken we er over na. Ook: kinderen hebben veel meer vragen dan wij kunnen bedenken. Wees daar alert op. Onder de kopjes 'ondertussen' en 'lichthoek' vind je tips om die vragen wakker te maken en ermee bezig te blijven.

Ik wens jou en je kinderen veel plezier met dit project.

LICHT een filosofisch project voor kleuters
8 mei 2003

Rob Bartels

werk toe naar het project

Meestal beginnen we een project in de kring. We vertellen een spannend verhaal, of we hebben iets leuks of uitdagends meegenomen. Je hebt een startactiviteit bedacht die gezamenlijk wordt uitgevoerd. Zo doen we het graag en daar willen we met dit project niet aan tornen. Daarom noemen we het begin van het project, het toewerken naar het project.

Begin een of anderhalve week voor de gezamenlijke start aan het toewerken. Hieraan zitten twee bedoelingen. Voor de kinderen gaat het om het wakker maken van vragen en het verwoorden van gedachten over licht. Voor jou gaat het erom dat je inzicht krijgt in hoe en wat kinderen denken over licht.

Wat kun je doen? In de kleutergroep, aan een tafel, in een hoek, of op het schoolplein, heb je talloze momenten waarop je met kinderen 'informeel' in gesprek bent. Stel vragen, ga van concrete vragen naar abstractere:

- Heb je genoeg licht?
- Zit ik in het licht?
- Is het hier niet erg donker?

via

- Waar komt het licht vandaan?
- Is het vandaag erg licht?

naar

- Wat denk je dat licht is?
- Wat is licht?

Maak hier aantekeningen van, krabbeltjes op een stukje papier. Die helpen je als je straks wilt beginnen.

de lichthoek

Richt een of twee dagen voor het openingsgesprek een lichthoek in. Hier kunnen de kinderen experimenteren met licht. Veel scholen hebben in de berging nog een

overheadprojector staan. Hang wat grote witte vellen aan de muur, en zorg voor materialen die de kinderen op de overheadprojector kunnen leggen. Het mooiste werkt het met half transparante dingen, melkglas, gekleurd transparant papier, grote kralen, een fles. Kijk gewoon om je heen en probeer. Laat de kinderen ook gewoon proberen.

Je hoeft niet gelijk alles uit de kast te halen, in de loop van het project kunnen kinderen dingen meenemen voor de lichthoek en kun je er ook zelf dingen aan toevoegen. (kijk eens in de tuin, of het plantsoen bij de school)

opening

Begin met een kringgesprek. De themavraag: wat is licht?

Open het gesprek met de vraag:

- Welke dingen kunnen jullie opnoemen die licht geven?

Herhaal een paar keer de dingen die de kinderen opnoemen.

Als het opnoemen opdroogt, of als je denkt dat er nu wel genoeg dingen opgenoemd zijn, vraag je:

- Heb je ook soorten licht?

Waarschijnlijk zullen ze snel komen met iets als natuurlijk licht en kunstmatig licht, of zonlicht en lamplicht. Misschien verzinnen ze al andere indelingen, warm licht en koud licht, of iets als direct licht en weerkaatst licht.

Die woorden zullen ze niet snel gebruiken, ze zullen proberen soorten te omschrijven. Vraag de kinderen of ze er een woord voor kunnen bedenken. Leg ze niks in de mond, het gaat erom dat ze hun eigen 'labels' verzinnen. Kinderen mogen elkaar wel helpen om labels te bedenken. Wat ook mag, zelfs moet: als je niet begrijpt waarom een kind op zo'n woord komt, vraag je ernaar dat uit te leggen.

Na een tijdje met soorten bezig te zijn geweest, herhaal je wat soorten die kinderen genoemd hebben. Dan stel je de vraag:

- Wat is licht eigenlijk?

Las een pauze in, zodat alle kinderen over de vraag kunnen nadenken.

Probeer een gesprek op gang te brengen. Maak eventueel gebruik van de opmerkingen die kinderen eerder gemaakt hebben.

Vat het gesprek samen door in herinnering te brengen wat kinderen zoal voor dingen hebben opgenoemd die licht geven, de soorten die gemaakt zijn en de omschrijvingen van licht.

Laat de kinderen een tekening maken over licht.

Misschien is – vind jij - deze opdracht te open.

Het is gemakkelijker om de opdracht te geven: maak een tekening over soorten licht. Dat kun je altijd nog zeggen tegen kinderen die er écht niet uitkomen. De open opdracht geeft ruimte aan kinderen hun eigen invalshoek te kiezen. Jij kunt er van leren hoe en wat ze denken.

De tekeningen moeten natuurlijk een mooie plek krijgen. Schrijf er iets bij dat de kinderen gezegd hebben.

lichtbronnen

Vraag de kinderen vooraf of ze allemaal een ding willen meenemen dat licht geeft.

Zorg voor verlengsnoeren of stekkerblokken in de kring, zodat eventuele lampen kunnen branden. Een aansteker of een doosje lucifers kan ook van pas komen.

Het lokaal hoeft niet verduisterd te worden, maar op een zonovergoten dag is het wel beter de luxaflex of het zonnescherm te laten zakken.

Wat voor dingen zouden kinderen mee kunnen nemen

- zaklantaarn
- mobiele telefoon met LCD scherm
- kaars
- allerlei lampen
- losse lampen (peertjes)
- pechlamp
- spiegel
- reflector
- buisje met fluoriderende vloeistof
- kerstboomverlichting
- lichtslang
- lichtgevende stenen
-

Ga met de kinderen in de kring zitten en laten ze allemaal hun lichtbron voor zich nemen.

Laat eerst maar eens alle lichten schijnen of branden. Hoe reageren de kinderen? Laat enkele kinderen een eerste reactie verwoorden.

De lampen gaan uit.

Je kunt eventueel aandacht besteden aan afzonderlijke lichten, die je er uit wilt lichten, een bijzondere lamp, een ...

We focussen nu op de eigenschappen van licht. Het gaat erom dat de kinderen een vocabulaire ontwikkelen over de eigenschappen van licht. Je kunt vragen: wat is het felste licht? welke het zwakste?

Kunnen we de lichten in een volgorde zetten?

Kunnen we ook een andere volgorde maken?

Je kunt denken aan warmte, aan kleur, aan ...

Waarschijnlijk kun je je nu nog het beste beperken tot die drie eigenschappen.

Hoewel, als kinderen zelf met andere eigenschappen komen, laat je dat natuurlijk niet voorbijgaan.

Laat de kinderen in ieder geval tegenstellingen benoemen, zoals fel – zwak, warm – koud, e.d.

de lichthoek

De lichthoek kan ondertussen uitgebreid worden; met de lichtbronnen die de kinderen hebben meegebracht. Zorg in ieder geval voor een of twee goede zaklantaarns, hang zwart papier op.

Je kunt de kinderen vrij laten experimenteren. Vind je dat eng, wordt het een rommeltje? Je kunt suggesties doen. Bijvoorbeeld: neem een zaklantaarn en een (drink)glas. Op hoeveel manieren kun je licht door het glas projecteren op een zwart vel?

Bijvoorbeeld: laat kinderen materialen op de overheadprojector ordenen.

ondertussen

Op hoeveel verschillende manieren kun je het licht beschrijven? Oefen zelf 's morgens op de fiets naar school, als je op de trein wacht, voor je in de auto stapt. Doe dat 's middags op de terugweg opnieuw. Leg jezelf op niet twee keer dezelfde omschrijving te gebruiken. De eerste paar keren is dit een oefening van niks. Je put nog uit de jou bekende woordenschat. Daarna kan het lastig worden, je zult woorden uit een andere context moeten halen. Als je dat eenmaal een beetje bij jezelf ontwikkeld hebt, in een week of zo moet dat kunnen, ligt er een wereld van licht voor je open.

Vraag in je gesprekjes met kinderen 'op de rand van de zandbak': wat voor licht is het vandaag? wat voor licht schijnt de groep in? Je kunt doorvragen. Waarom noem je het licht ...? Wat je doet, hangt van af.

Het hangt ervan af of het thema door de kinderen is opgepakt.

Stellen ze zelf vragen? Komen ze spontaan met dingen naar school? Maken ze uit zichzelf opmerkingen over licht. Dan gaat het heel goed. Reageren ze direct op je vragen? Willen ze graag de lichthoek in? Dan kun je tevreden zijn. Houden de kinderen de boot af? Reageren ze: 'Alweer licht'. Dan kun je jezelf het beste een paar vragen stellen.

licht in de school

Zorg voor een plattegrond van de school. Die is er vast wel, en anders laat je die door oudere kinderen van je school maken. Een A4tje is een beetje klein, op A3 of nog beter A2 kun je het zichtbaar ophangen.

Maak met de kinderen (in kleine groepjes?) een wandeling door de school. Voor vertrek bespreek je met de kinderen: het is vandaag een regenachtige dag, een zonnige dag. Doe je de wandeling 's morgens of 's middags, in de winter...

Wandel met de kinderen door de verschillende ruimtes in de school. Laat ze in elke ruimte het licht omschrijven, bijvoorbeeld: in de hal is het licht donker; in groep 3 heb je bleek licht, enz.

Noteer de omschrijvingen van de kinderen.

Schrijf die op kaartjes en prik of plak die op de plattegrond van de school.

Moeilijke opdracht: kun je de ruimtes van de school op de plattegrond inkleuren, zoals het licht was toen we er waren.

kringgesprek

Startpunt van het gesprek zijn eigenlijk de ervaringen die de kinderen hebben opgedaan met de wandeling door de school. Wacht nog even met daarnaar te verwijzen en stel de startvraag: Is licht altijd hetzelfde?

Misschien komen de kinderen met ervaringen die ze op andere tijden en andere plaatsen hebben opgedaan. Je kunt altijd nog teruggrijpen op de wandeling door de school.

Je kunt doorvragen:

Hoe komt het dat licht steeds anders is?

Hoe komt het dat licht hier anders is dan in ... ?

Die kant kan het gesprek uitgaan, tijd en plaats zijn anders, daardoor is het licht anders.

Het gesprek kan ook een heel andere kant uit gaan:

Licht is niet altijd hetzelfde, het hangt ervan af hoe ik me voel.

Of heeft het licht invloed op hoe ik me voel?

Je kunt in een encyclopedie opzoeken wat licht is. Daar lees je een natuurwetenschappelijke uitleg. Over licht valt allerlei natuurwetenschappelijks te zeggen: in de winter vallen de zonnestralen onder een veel schuinere hoek in, op onze breedtegraad. Ga nog maar even door: de invloed van de vochtigheidsgraad van de lucht, de breking van licht door water, ... Er is niks mis met dergelijke beschrijvingen. Het enige: het is maar een deel van het verhaal.

De rest van het verhaal maken we zelf. Licht heeft invloed op onze stemming. Er is een prachtig boek: 'Een Afrikaan op Groenland' van Tété-Michel Kpomassie. Licht is in Groenland anders dan in Afrika. Daarover schrijft hij. En

ook: in Groenland is het van half november tot eind februari donker, en van eind mei tot ergens achterin juli wordt het niet eens donker. Dat heeft invloed op mensen.

Nu ja, het gaat in dat boek vooral over wel of geen licht. Er is nog heel veel tussen.

Licht kan onze stemming beïnvloeden. Omgekeerd kan ook: onze stemming beïnvloedt de manier waarop we licht beleven.

We maken van alles mee. Sommige ervaringen zijn heel krachtig. Zonder dat we het op dat moment te weten, zetten ze zich vast in ons latente bewustzijn. Dan op een dag is er een beeld, een geur, een geluid, die de herinnering oproept. Soms is er alleen de stemming, of is die er eerst en komt daarna de herinnering.

Licht kan dat ook doen. Een bepaalde lichtval roept associaties op – meestal eerst onbewust – met een stemming, een beleving, een herinnering.

Licht is ook beleving.

Kunnen de kinderen de woorden daarvoor vinden?

ondertussen

Is licht intussen een onderwerp geworden dat de kinderen bezighoudt?

Wees alert. Welke signalen krijg je?

Waarover praat je met de kinderen op de rand van de zandbak?

materialen en licht

Je kunt deze activiteit door kleine groepjes in de lichthoek laten doen. Je kunt ook een tafel in-

richten in het midden van de groep, je kunt het donker maken, of ... Laten we bij het begin beginnen.

Verzamel materialen. De berging van de school moet al genoeg materialen kunnen opleveren, maar je kunt natuurlijk ook verder zoeken.

Denk aan:

- aluminiumfolie
- overheadtransparanten
- transparant papier
- wit karton of papier
- kringlooppapier
- zwart karton
- geribbeld karton
- allerlei plastics
- plastic verpakkingsmateriaal, dat met die bubbeltjes
- vilt
- jute
-

Je kunt vast nog veel meer verzinnen. Het is slim om de materialen allemaal op dezelfde maat te knippen of te snijden, niet kleiner dan 30 bij 30 cm. Waarschijnlijk is het handig je groep enigszins te verduisteren, werk met een sterke zaklantaarn.

De startvraag kan zijn:

Wat (welk materiaal) vangt licht het beste?

Het kan ook speelser:

Wat (welk materiaal) is de beste vriend van het licht?

Laat de kinderen onderzoeken wat de verschillende materialen doen met licht, of wat licht doet met de materialen.

Kauw niks voor. Stimuleer de kinderen materialen te vergelijken en hun ervaringen onder woorden te brengen. Stel eventueel hulpvragen:

Waarom vind je dit? Hoe komt het dat je dit

vergelijkt met ...? Wat, als je ... het scheef houdt, de lamp er tegen aan zet, ...?

Hoe reageren de kinderen? Probeer zoveel mogelijk reacties op te schrijven.

Reserveer een prikbord of tussenwandje voor de materialen. Hang ze mooi op en schrijf er kaartjes bij met de ontdekkingen die kinderen gedaan hebben.

pas op de plaats

We zijn al flink ver in dit project, zoals het hier is opgeschreven. We willen iets in beweging brengen bij kinderen. Goed onderwijs doet bewegen. Op de 'Vrije School' zeggen ze: het doet een vuur ontbranden.

Heeft dit project de kinderen in je groep in beweging gebracht, een vuur bij hen laten ontbranden? Dan zal het volgende kringgesprek je geen moeite kosten. Vragen genoeg, moeilijk zal het misschien zijn daarin enige orde te scheppen. Welke richting gaan we uit?

Misschien zijn we al te ver gegaan met dit project, de kinderen reageren: 'al weer licht!' Dan is het niet goed gegaan. Dan moet je jezelf vragen gaan stellen. Wat is er mis? Hoe komt dat? Zit dit project helemaal verkeerd in elkaar? Had ik het op een andere manier moeten doen? Wanneer? Wat? Hoe?

Kan ik nu maar beter stoppen? Of heb ik nog mogelijkheden?

Wat ook kan: jij en je kinderen bewandelen nog steeds een of andere tussenweg: sommige kinderen zijn in beweging gebracht, anderen niet; of: de meeste kinderen zijn niet zelf in beweging, maar reageren wel steeds betrokken op jouw initiatieven

Vraag je dus voor het volgende kringgesprek af: waar denk jij, dat jij en je groep nu staan?

kringgesprek

Begin dit gesprek met de vraag: wat hebben we tot nu toe gedaan? Laat ze maar vertellen. Deze fase van het gesprek kan eigenlijk niet lang genoeg duren. Noteer zo veel mogelijk opmerkingen, die je in de volgende fase kunt gebruiken.

In de tweede fase van het gesprek gaat het erom dat de kinderen verwoorden wat ze geleerd hebben. Wat heb je geleerd van ... ? Een betere vraag is: Wat heb je ontdekt toen je ... ?

In de derde fase probeer je de kinderen uit te dagen nieuwe vragen over licht te formuleren. Zijn het vragen die je met de kinderen kunt bespreken of zul je een nieuwe activiteit moeten bedenken?

Waarschijnlijk lopen de fases in de praktijk door elkaar. Zo netjes kun je kleuters niet in een denkstructuur dwingen.

Misschien vind je de opbouw van dit gesprek veel te ver gaan en wil je een bescheidener opzet. Een paar suggesties voor vragen:

Is licht gekleurd?

Kan licht bewegen?

Kun je licht ruiken?

Kun je licht horen?

de lichthoek

Herschik de materialen in de lichthoek. Welke materialen dagen de kinderen nog uit? Zorg voor een diap projector en een zwarte achter-

grond. Leg zwart papier neer, papier waarin de kinderen makkelijk kunnen knippen.

Laat de kinderen in kleine groepjes lichtverhalen bedenken. Door figuurtjes in het papier te knippen en die voor de diap projector te houden ontstaan lichtfiguren op de zwarte achtergrond.

Met deze figuren kunnen de kinderen verhalen bedenken.

Verzamel de verhalen en laat de kinderen ze in de groep aan elkaar vertellen.

kringgesprek waar is licht voor?

De themavraag van het gesprek: waar is licht voor? We bespreken die vraag aan de hand van een gedachte-experiment: wat zou er gebeuren als er geen licht meer was?

Geef de kinderen de gelegenheid hun gedachten de vrije loop te laten. Laat ze maar speculeren op het idee. Stel vooral geen vragen waarop jij het antwoord al weet, zoals: zouden de mensen dan nog kunnen leven? krijgen de planten dan nog wel groene blaadjes?

Het gaat erom dat de kinderen speculatieve redeneringen opzetten. Het is daardoor onvoorspelbaar welke kant het gesprek uitgaat.

Als er geen licht meer is, dan zouden de we thuis altijd het licht aan moeten hebben...

Als er geen licht meer is, dan zouden we net zo leven als iemand die blind is ...

Wat jij moet doen is de kinderen vragen waarom ze denken dat het een volgt uit het ander. Je kunt vragen of iedereen het ermee eens is, of dat er misschien iets anders zou gebeuren.

En als we leven net zoals iemand die blind is...

Hoe is dat dan? Wat is er dan allemaal anders?

Waarom denk je dat?

Misschien is dit een te lastige vraag. Blijven de kinderen steken in hun eerste reactie, en lukt het niet het denkavontuur verder te zetten. Dan kun je de vraag altijd nog omdraaien:

Wat zouden we niet meer kunnen doen als er geen licht was?

Wat kun je doen na afloop van het gesprek? Blindemannetje spelen. Het thema kent vele variaties. De suggestie vind je misschien een beetje flauw. Dat vind ik ook, maar ik heb niets beters kunnen bedenken. Misschien komt uit de kring een creatiever idee.

Afsluiting

Met je groep ben je een tijd vrij intensief met licht bezig geweest. Misschien leven er nog veel ideeën om ermee door te gaan. Wie houdt je tegen?

Ergens komt het moment dat je het thema moet afsluiten. Maak hier een bijzondere gebeurtenis van.

Je hebt al veel materiaal in handen dat door de kinderen is gemaakt of bedacht. Je kunt een tentoonstelling inrichten voor de ouders en de andere kinderen van de school. Bespreek met de kinderen hoe jullie dat zullen aanpakken. Hoe kunnen we de andere kinderen / ouders vertellen wat we allemaal ontdekt hebben? Idee: laat de kinderen rondleidingen geven.

Je kunt ook een afsluitende viering organiseren in de zaal of gemeenschapsruimte van de school. Voor de andere kinderen en de ouders. Bespreek met de kinderen wat jullie allemaal zouden kunnen laten zien.

Ideeën: van een of meer lichtverhalen maak je een wat langere lichtvoorstelling; er kunnen

demonstraties gegeven worden; kinderen kunnen vertellen over hun ontdekkingen.

Een mix van tentoonstelling en voorstelling is natuurlijk ook mogelijk. Je kunt van alles bedenken. Geef de afsluiting wel iets voornaams, bijvoorbeeld door de kinderen uitnodigingen te laten maken, bij de opening van een tentoonstelling hoort een drankje, ...

Andere suggesties:

